

O PROBLEMATICI ODNOSA IZMEĐU RELIGIJE I KULTURE

Atanazije J. MATANIĆ

Krajem 1980. izašao je iz tiska odavna zacrtani i dugo vremena spremni posebni trobroj talijanskog časopisa za suvremenu kulturu *Civiltà delle macchine* (Civilizacija strojeva) posvećen tematici odnosa između „religije i kulture“¹. Bio je to ujedno „labuđi pjev“ istoga osebujnog časopisa, koji je izlazio kroz punih 27 godina (1953–79) i postao vrijednom orijentacijskom točkom u talijanskoj kulturi današnjice. Imao je na prvi pogled i čudan naslov i čudan izgled (folio format) te, često, čudan sadržaj. Izdavalo ga je možda najveće talijansko poludržavno poduzeće IRI (Institut za industrijsku rekonstrukciju), a dugo godina (22) bio mu je odgovornim urednikom dr Francesco d'Arcais. Kako i naš trobroj pokazuje, urednik i uredništvo znali su u obrađivanju tema i problema okupiti mislioce i istraživače iz cijeloga svijeta, raznih jezika i raznih kulturnih sredina, u zajedničkoj nakanu da pridonose izgradnji „kulture“².

U ovom posljednjem broju posvećenu, kako rekosmo, problematici odnosa „religije i kulture“, surađuju i dva naša čovjeka, što je razlog više da izvijestimo o predmetu: mons. Milan SIMČIĆ, s temom o hermeneutičkom pristupu problemu, te mons. Frane FRANIĆ s temom o religiji u „stvarnom socijalizmu“ Jugoslavije. Uz ovu našu dvojicu nalazimo ovdje prinose još osamnaestorice autora, kako ćemo potanje govoriti. Mons. Simčić je također doprinio cijeloj zamisli ovoga broja, zajedno s dr D'Arcaisom i s prof. Rajmundom Panikkarom, te su njih trojica potpisali tzv. „prolegomene“ ovog vrijednog sveska (str. 6–16), što je potrebno pročitati za razumijevanje svih ostalih stranica. Svaki od spomenute trojice ima tu i vlastiti članak, kako Simčić, tako D'Arcais i Panikkar, pa su ti njihovi članci zapravo pojedinačni nastavci „prolegomena“, što sve služi boljem razumijevanju ovih stranica.

1 (Razni pisci), *Religione e cultura*, u *Civiltà delle macchine*, 27(1979) br. 4–6; o sadržaju i osnovnoj zamisli ovoga sveska v. str. 21–22. Svezak ima 184 stranice, što bi u normalnom knjiškom formatu stalo na oko 360 stranica. Za nabavku ovoga i drugih prije izišlih svezaka, često vrijednih monografija, potrebno je obratiti se na: Edindustria S.p.A., Via Aurora 29, 00187 ROMA, Italia.

2 V. o tome navedeni svezak, str. 2–3.

Namjerno naglašavam potrebu „razumijevanja” našega sveska, jer se radi o teškoj i ozbiljnoj tematici, na rubovima raznih znanosti – od filozofije znanosti do filozofije religije i kulture, od paleontologije do raznih povijesnih i „humanih” znanosti, od lingvistike do vjerske futurologije – dok su često u pitanju i najosnovniji pojmovi, te se moramo pitati „što je to što pisac misli pod ovim imenom”? Mislimo npr. na sadržaje osnovnih pojmova kao: religije, kulture, vjere, vjerskog iskustva, vjerske psihologije, pučke religioznosti ili religije, *mythosa*: koliko definicija je dobila do danas svaka od tih riječi!? Stoga je razumljivo da pojedini autori često začimlju govor o pojedinim pojmovima (npr. Franić o „stvarnom socijalizmu”) i da gotovo svaki od njih daje jasan zaključni sažetak svoga govora. Uopće, čini mi se, treba priznati kako su pisci – iako veliki specijalisti na vlastitom polju – nastojali biti pristupačni u izlaganju pojedinih predmeta. Ali, radi boljeg razumijevanja bogate tematike o jednom od životnih odnosa između religije i kulture, želimo upozoriti na još tri stvari:

a) radi se o odnosu „religije i kulture”, a ne o odnosu vjere i znanja, što treba dobro razlikovati, i u našem se svesku često vraća govor o razlikovanju tih dvaju pojmova;

b) radi se o odnosu religije i kulture ne na povijesnom planu već na filozofsko-razumnom planu: ne pita se kako je bio ili kako može ili ne može taj odnos biti ostvaren (može biti i zanijekan), već zašto postoji taj odnos, da li ima „ontološke” osnove te da li postoje i koji su zakoni što ravnaju dinamikom toga odnosa;

c) radi se o autorima vrlo različitih specijalizacija, formacija i uvjerenja, koji pišu slobodno i bez posebnih osobnih nakana, dok im je zajednička svrha pokazati i prikazati kako njihova nauka odgovara na gore postavljene upite ili kako ih, može bitno, osvjetljuje.

Možemo odmah reći da su odgovori pozitivni i da svi idu prema istome pravcu. Iako autori nisu imali nikakve „apologetske” nakane (među njima ima više nekatolika!), nama se čini da je ovaj svezak i njihov zajednički proizvod svojevrsna apologetika religije kao „bitne” komponente ljudske naravi. Upravo na zadnjoj stranici sveska čitamo kod kard. Königa: „Budućnost religije je budućnost čovjeka”, tj. budući da se religija temelji na ljudskoj biti, dok je čovjeka bit će i religije (str. 182). A što se tiče odnosa religije i kulture, isti kard. König kaže: „Religija je najveća kulturna činjenica čovječanstva”, tj. religija je dio ljudskog kulturnog stvaranja, njegov najviši domet (str. 180).

* * *

1. „Prolegomena” su zapravo registrirani okrugli stol (kolokvij), koji su vodili D’Arcais, Panikkar i Simčić, sa svrhom da pronađu najprikladniji način pristupa i metodologiju obrađivanja ove zamršene problematike, imajući u vidu mentalitet modernog „znanstvenog” čovjeka. Taj se okrugli stol pretvorio u živ i zanimljiv razgovor o filozofiji znanosti i religije, u kojem su sudionici iznijeli cijeli niz raznih shvaćanja i tumačenja osnovnih pojmova o kulturi i religiji, te se opredijelili za pojam kulture kao „povezanosti spoznaja” te za pojam religije (ograničen na naš evropski, zapadni prostor) kao „nečega” što se ne poistovjećuje s kulturom, ali spada u kulturne fenomene. Oni se slažu u mišljenju da je vjerska objava prije isku-

stvo nego spoznaja te da kao iskustvo može biti predmet znanosti. Stoga se znanost obogaćuje pomoću religije, a ova (religija) postaje nužno predmetom znanosti. Panikkar dodaje da su „religija i kultura” povezane poput mreže ispletene dvostrukom vrstom konca, tako da su obje vrste potrebne da bi mreža mogla postojati. Za nj su one bitno povezane, tako da nije moguće govoriti o „rastavi” ili „rastavama” čak ni u građanskom životu.

Kako već spomenuh, Simčić, D’Arcais i Panikkar nazočni su u svesku s pojedinim člancima, pa kao da svaki od njih „prolegomena” nastavlja u monologu.

SIMČIĆ (str. 17–23) u svom članku o hermeneutici problema opisuje finalitet i moralitet pokušaja, kao i osnovne kriterije kojima su bili vođeni i pokretači i ideatori ovoga posebnog sveska (D’Arcais i dr). Čitatelj može tako razbrati osnovice i strukturu cijelog sveska, povezanost između pojedinih članaka, unutarnju logiku ovog znanstvenog istraživanja. Autor govori o uvjetima pristupanja problemu, budući da dosadašnja „znanost” priznaje svoju nemoć i svoje granice; on misli da „spoznajni ključ” religijske problematike nije ni znanstveni ni bogoslovski već onaj Nikole Kuzanskog, tj. stav i ključ „učenog neznanja – *doctae ignorantiae*”; to pak znači da treba izbjegavati ekstremne stavove jednako racionalizma kao i neracionalnosti, koji se na kulturnom polju danas očituju kao protuznanstveni stavovi ateizma i fideizma. Nadalje članak pruža obilati semantični i pojmovni instrumentarij te nabacuje niz problema koje bi bilo potrebno još obraditi, ali su, na žalost, morali izostati zbog oskudice prostora i vremena. Zaključak je da još uvijek nedovršeno poglavlje o odnosima kulture i religije nalazi svoje čvorno pitanje u traženju punine smisla ljudskog života i povijesti: a tu ni kultura sama po sebi nije u stanju otkriti i pružiti tu puninu smisla, niti je religija sama po sebi kadra „utjeloviti” tu puninu smisla bez posredovanja (medijacije) kulture. Tako su kultura i religija nužno upućene jedna na drugu, a ne mogu ni opstojati jedna bez druge.

Dr D’ARCAIS (str. 66–72) govori o odnosu „religije i vjere”, što je jako korisno za dobro razlikovanje dotičnih pojmova. U pitanju je i kršćanstvo, gledano kao jedna od religija koja nije nužno povezana s vjerom; samo ako je ono i „vjera i religija”, onda je cjelovito (integralno) i nekrivotvoreno. Praktično se radi o potrebi slaganja vjere i njezina manifestiranja (religije). D’Arcais očito ovisi o Panikkaru koji je, kako se po svemu vidi, imao veliku riječ u spremanju našega sveska, dok njegov članak (str. 82–91) znači vraćanje na čišćenje pojma religije: stvar je vrlo zanimljiva i pozitivna, osobito u korist „osobne religije” kao religije budućnosti.

Članci d’Arcaisa i Panikkara popunjeni su doprinosom mladog talijanskog učenjaka Luigia LOMBARDI VALLAURI (str. 73–81), koji raspravlja o „mjestu vjere” u čovjeku ili, kako on kaže, u iskustvu čovječjega duha: da li vjera počiva u razumu, volji, osjećaju...? Autor isključuje čisto znanje, čisto htijenje, čistu praksu, čisto vidljivo; vjera stoji iznad i preko svega toga, ona nema određenog mjesta. Članak je vrlo lijep i dubok: možda su ovo najljepše stranice u cijelom našem svesku!

2. Među prvim člancima ovoga korisnog sveska nalaze se tri rada teoretske naravi: Belgijanac Edouard BONÉ (str. 24–26) govori o postajanju čovjeka „od biološkog do kulturnog stadija” te zastupa tezu da je čovjek čitav („hominizacija” u

individualnom i kolektivnom značenju), ako je i „kulturno” razvijen, a to znači i „vjerski”; Poljak Leszek KOLAKOWSKI (str. 27–30) raspravlja vrlo misaono o problemu „smisla” ili „značenja”, koji je nerješiv kako pomoću znanosti tako pomoću ideologije, pa se nužno traži pomoć religije; Talijan Valerio TONINI (str. 31–38) raspravlja o razvojnom putu od epistemologije do hermeneutike, od saznanja do tumačenja, od podataka do vrednota: prvo može činiti sâm *homo animalis*, dok drugo spada na *homo electivus* (v. zaključak, str. 38).

3. Osam autora kroz isto toliko tema obrađuje problematiku modernih „humanih” znanosti u odnosu prema religiji. Među autorima nalazimo nekoliko imena svjetskoga glasa (npr. Eliade, Meslin, Vergote).

Prvi od ovih osam autora, Belgijanac Julien RIES (str. 39–45) vrlo poučno izlaže kako se razvio studij religija te zastupa mišljenje da je taj studij zapravo jedna od „humanih znanosti”, budući da je njegov predmet „homo religiosus”. Po našem mišljenju ove Riesove stranice predstavljaju u minijaturi cijeli uvodni traktat u znanost o religijama.

Poznati rumunjski učenjak Mircea ELIADE na samo nekoliko stranica (46–48) predstavlja važnost *mythosa* kao povlaštenog izvora za proučavanje religija, što je danas na Zapadu općeprihvaćeno. Zanimljivo nam se čini da Eliade izjednačuje „sveto = nadnaravno”, tj. djelo nadnaravnih bića, a da ga se „iskusi” potrebna je „sveta moć” (milost? cf. zaključak, str. 48). Problematiki *mythosa*, uvijek u vezi s religijom, posvećuju dosta prostora i dva slijedeća učenjaka:

Mladi i zanosni Michel MESLIN, Parižanin, posvećuje svoje stranice (49–52) razvoju mišljenja i stavova prema odnosu „mythos–razum”, i to od nepovoljnog držanja starijih učenjaka, danas zapostavljenih, do današnjeg vrednovanja *mythosa* na području nauke o religijama³.

Drugi članak na njemačkom jeziku Richarda SCHAEFFLERA, sveučilišnog profesora u Bochumu i u Tübingenu (str. 53–65) vodi računa o mišljenjima Eliade o *mythosu*: autor dijalogizira s Eliadeom te zatim ide za filozofijom i teologijom *mythosa*, odnosno za njegovim razumnim (racionalnim) i bogosloveskim (teološkim) fundiranjem. Stvar nam se čini vrlo korisnom, jer se dotiče fundiranja našeg vjersko-čudorednog vladanja i tzv. „duhovne savjesti” kod vjernika.

Mladi španjolski učenjak Alfonso LOPEZ QUINTAS, sveučilišni profesor u Madridu, raspravlja naduže (str. 92–100) o vjerskom iskustvu i njegovu punom značenju za današnjeg čovjeka. Uvodno prethodi govor o vjerskoj krizi našega čovjeka, koju autor poistovjećuje s indiferentizmom; a budući da vjera ontološki prethodi religiji i vjerskom iskustvu, onda je razumljivo što današnji čovjek nema za to puno zanimanja. No, autorov je zaključak pozitivan: znanstveno govoriti današnjem čovjeku o vjerskom iskustvu znači liječiti njegov indiferentizam, tj. njegovu vjersku krizu.

3 O svakome od ovdje nazočnih pisaca daje se na početku njihova prinosa kratka bio-bibliografska obavijest s osobnom fotografijom. S pohvalom se navodi vrijedno djelo M. Meslina prevedeno također na talijanski: *Pour une science des religions*, 1973; talijansko izdanje pod istim naslovom, Assisi, Cittadella Ed., 1975.

Mlađi talijanski učenjak i sveučilišni profesor Dario ANTISERI nadugo iznosi problematiku semantike vjerskog govora (str. 101–114): njegovo je tretiranje više povijest tih semantičkih pokušaja, ali su zaključne stranice vrlo osobne i pozitivne (112–114); autor misli, upravo na temelju povijesnog razvoja vjerske semantike, da nam ona kao znanost neće dati „metafiziku” religije, već da je potrebno rješene po vjeri, odnosno da racionalna nemoć traži (postulira) pomoć vjere.

Još jedan Talijan, Corrado PENSA, sveučilišni profesor u Rimu, obrađuje temu odnosa „psihologije i religije” u tzv. neokontemplativnim traženjima mnogih naših suvremenika (str. 115–122). Autor piše o stvari sa simpatijom i misli ovako: niti se tradicionalni spiritualisti mogu zadovoljiti s naslijeđenom mudrošću, niti bi moderni psiholozi smjeli sumnjati u snagu stare mudrosti; drugim riječima: potrebna je integracija (v. napose str. 122).

Konačno, na relativno malobrojnim stranicama poznati belgijski učenjak Antoine VERGOTE vrlo jasno i jednostavno prikazuje odnos „religije i psihoanalize” (str. 123–127). Autor je optimist, uvjeren da psihoanaliza doprinosi „čišćenju” (purifikaciji) vjere i njezinih motivacija. Usuđujemo se dodati da i druge moderne „humane” znanosti vode do toga pozitivnog rezultata.

4. U zadnjem dijelu našega sveska nalazimo pet tema koje je obradilo isto toli-ko pisaca, a tretiraju u biti položaj religije u današnjem svijetu i napose u izvjesnim „situacijama”. U ove spada i govor o religiji u „stvarnom (realnom) socijalizmu” Jugoslavije. Stvar je, dakako, emblematična, jer bi trebalo slično govoriti o položaju religije u raznim socio-političkim stvarnostima Istoka i Zapada. Posljednja od obrađenih tema zapala je kardinala Franju KÖNIGA (str. 152–157), o budućnosti religije uopće, čija je argumentacija vrlo uvjerljiva i zaključci pozitivni. No prije kardinala Königa nailazimo ovdje na mladog švicarskog učenjaka Richarda FRIEDLIJA koji, zanimljivo, obrađuje i tumači najnoviju pojavu „povratka (dapače 'eksplozije') religije” (str. 128–130). Uz to slijedeći, Talijan Vittorio LAN-TENARI (str. 131–141) obrađuje poimanje i značenje „pučke religije”. Poznati protestantski teolog Jürgen MOLTSMANN govori o odnosu „religije i vjere” na evropskom području: na temelju prošlosti (ne baš ružičaste!) za budućnost, s tipičnim protestantsko-ekumenističkim gledanjem (str. 147–151).

Namjerno ostavimo, kao zaključak ovog prikaza, potanji govor o spominjanim stranicama mons. Frane FRANIĆA o odnosu religije i stvarnoga socijalizma, kako se to pokazuje na području Jugoslavije i njezina samoupravnog društva (str. 142–146). Izlaganje mons. Franića čini nam se vrlo trijezno, jasno i osobito korisno (mnogi bi naši sunarodnjaci morali pročitati ove stranice!). S jedne strane nadbiskup Franić pokazuje na kontradikcije marksističko-lenjinističke ideologije kako su se nepropustivo ostvarile i na jugoslavenskom „pokusu”, što ukazuje na neznanstveni karakter dotične ideologije; a s druge strane isti Franić reflektira i pokazuje na „modele” koje su jugoslavenski marksisti redom primjenjivali i napuštali u pitanju odnosa prema religiji, napose prema katolicizmu: po mišljenju mons. Franića oni danas kušaju već peti model, koji naš autor naziva „model politizacije vjere” (v. str. 145–146). Donoseći svoje „privremene” zaključke i izgleda, autor izražava uvjerenje da će doći do prihvatljivijeg razvoja odnosa religije i kulture, napose

kršćanstva i građansko-socijalističke kulture u Jugoslaviji: socijalizam će biti sve humanističkiji, a kršćanstvo interioriziranije; uloga ljubavi, uloga djelotvorne kršćanske ljubavi biva sve potrebnijom i ima sve jače izgleda (str. 146).

Franić s odobravanjem konstatira da se u Jugoslaviji problem odnosa između marksizma i religije ozbiljnije proučava sa strane vjernika nego sa strane marksističkih učenjaka (str. 143). A mi se usuđujemo dodati da se mons. Franić pokazuje jednim od najboljih poznavalaca „socijalističke stvarnosti” u domovini, jer zna ući u njezine uzroke i učinke, a na temelju sigurnih izvora i dragocjenog osobnog iskustva.*

* * *

Na koncu prikaza ovog bogatog trobroja talijanskog časopisa vrijedno je zabilježiti da je izdavač tiskao ovaj svezak u 20.000 primjeraka i na mecenatski način poslao ga svim katoličkim i nekatoličkim učilištima širom svijeta, svim važnijim knjižnicama kao i ostalim specijaliziranim kulturnim ustanovama. Odjek je do sada izvanredan. Na nekim učilištima u svijetu ovaj je posebni svezak prihvaćen kao službeni tekst za novi predmet u filozofsko-bogoslovskim fakultetima, za kojim se osjećala potreba, budući da odnos između kulture i religije poprima iz dana u dan sve točnije obrise i nameće se kao središnje pitanje velike kulturne debate pod konačnog drugog kršćanskog tisućljeća. Bilo bi poželjno da se i u hrvatskim kulturnim, znanstvenim i vjerskim krugovima pobudi isti interes za ova pitanja, kako se to zbiva u mnogim kulturno naprednim državama i narodima Evrope. Neka ovaj skromni prikaz služi u tu svrhu.

* Podsjećamo na autorovu raspravu *Crkva i religija u socijalističkom samoupravnom društvu u Crkvi u svijetu*, 14(1979)1, 67–80.